

בגדרי לשון הרע

א. בדעת הרמב"ם בהבדל בין 'רכיל' ל'לשון הרע'

ולבאר זאת נקדים דברי הרמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה א - המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תלך רכיל בעמך, ואף על פי שאין לוקין על דבר זה עון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו ולא תעמוד על דם רעך, צא ולמד מה אירע לדואג האדומי. ובהלכה ב - אי זהו רכיל זה שטוען דברים והולך מזה לזה ואומר כך אמר פלוני כך, וכך שמעתי על פלוני, אף על פי שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם. יש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חבירו אף על פי שאומר אמת, אבל האומר שקר נקרא מוציא שם רע על חבירו, אבל בעל לשון הרע זה שיושב ואומר כך וכך עשה פלוני וכך וכך היו אבותיו וכך וכך שמעתי עליו ואמר דברים של גנאי, על זה אמר הכתוב יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות.

ובהשגת הראב"ד - אבל בעל לשון הרע שיושב ואומר כך עשה איש פלוני. א"א לא אלא קשה הראשון מן השני שהראשון הוא תליתאי, והורג נפשות, והשני תנין ואינו הורג אלא את עצמו, בינה זאת.

והנה בדברי הרמב"ם קשה לעמוד על כוונתו מה ההבדל בין רכיל ללשון הרע, ומדוע לשון הרע הוא עון גדול מרכיל עד מאד. והביאור המורגל בפי העולם הוא שרכילות הוא כשמספר לשמעון מה שראובן עשה לו רעה או דיבר עליו. אמנם אין הדבר מפורש כן בלשון הרמב"ם. ונראה שכן נקט הראב"ד ולכן תמה שהראשון קשה מן השני, שהוא תליתאי והורג נפשות.

וכן נקט ב'חפץ חיים' (הלכות לשון הרע - פתיחה - לאוין אות א') אף שלכאורה העתיק לשון הרמב"ם, אבל הוסיף כמה תיבות שבכך הוא מפרשו כביאור הנ"ל - המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר (ויקרא י"ט ט"ז), "לא תלך רכיל בעמך" איזהו רכיל? זה שטוען דברים והולך מזה לזה ואומר, כך אמר פלוני עליך, כך וכך שמעתי על פלוני שהוא עשה לך, אף על פי שהוא אמת, הרי זה מחריב את העולם.

וכן כתב בכסף משנה 'דעת רבינו שרכיל היינו האומר פלוני אמר עליך כך וכך או עשה לך כך אף על פי שאותו דבר אינו גנות, למי שנאמר'.

ב. הקושי בהגדרת הכסף משנה והחפץ חיים

ובאמת בפשטות דברי הרמב"ם משמע שההבדל בין רכילות ללשון הרע, שרכילות הוא אפילו דבר שאינו של גנות ולשון הרע הוא המספר בגנות חבירו. וגם בכסף משנה מזכיר חילוק זה, ובזה מיושב קושיית הראב"ד מדוע לשון הרע יותר חמור, כיון שהוא מספר גנות. [וכן כתב בח"ח ליישב הרמב"ם מהשגת הראב"ד].

אלא שהדברים קצת צ"ב, דאם רכיל אינו דבר של גנות מ"ט אסור לספרו. ויתכן שלכן הוכרח הכס"מ להוסיף שהכוונה שמספר לו מה שעשה לו רע או דיבר עליו. ובמעשה רקח כתב על לשון הרמב"ם - 'דאף שאמר אמת מכל מקום נתכוון להרע שהרי שפיר היה יודע שעל ידי כן תעלה חמת המלך על אחימלך, כדמוכחי קראי וכו', וכתב שדעת הכסף משנה בביאור הרמב"ם אינו כן.

והחפץ חיים נראה שעשה כמין פשרה בדבר שכתב את דברי הכס"מ בהלכות רכילות (כלל א אות ב), דאירי אפילו באין כוונתו להרע, אבל מוסיף דמ"מ הוא משער שעל ידי זה תכנס שנאה בלב שמעון על ראובן, רכיל מקרי. כלומר שיודע שעלול לגרום שנאה, רק שאינו גנות משום שראובן עשה מעשיו בצדק, או שראובן לא התכוון לפגוע בשמעון. ועיי"ש בבאר מים חיים שביאר דעת הכס"מ שזה היה החטא בדואג שידע את לב שאול.

והנה כל אלו נדחקו בלשון הרמב"ם, משום שהוסיפו בכוונתו שרכילות הוא שעשה המסופר רעה להשומע, וממילא נצרכים לכל הדוחק הזה שעשה רעה בצדק ובכל זאת גורם לו שנאה. וכל זה דוחק כולי האי אוקימתא טרח וכתב לה קרא להוציא לאו מיוחד לציור רחוק כזה. וכן קשה קושיית הראב"ד שרכילות צריך להיות חמור מלה"ר.

ועוד שהרי הרמב"ם להדיא כתב בהמשך ההלכה שכל לשון הרע בכלל לא תלך רכיל, ולכאורה סתר סיפא לרישא [ויש שפירשו כוונתו שהוא נלמד מק"ו, ודוחק].

ג. לשון הרע – עצם דיבור הגנות

אלא נראה שהרמב"ם יש לו דרך אחרת בחילוק בין רכילות ללשון הרע, והיינו ששניהם איירי בלשון הרע סתמא שמספר לשמעון אודות ראובן, ולא דווקא מה שראובן הרע לו, ומקור דברי הרמב"ם הוא בירושלמי בפאה שאמרו מאי לא תלך רכיל רכילת לשון הרע. [וכן מוכח מהגמרא בכתובות (מו.) 'אזהרה למוציא שם רע מגלן, ר' אלעזר אמר מלא תלך רכיל'. והרי מוציא שם רע אינו מספר מה שעשה המסופר רע להשומע]. ובאמת מצד פסוק זה אין הבדל בין רכילות ללשון הרע, שכל מספר לשון הרע הוא רכיל, וכמבואר ברמב"ם. אלא חומרת 'לשון הרע' הוא מפסוק אחר כדלהלן.

וכן פירש רש"י בפרשת קדושים (ויקרא יט, טז) 'לא תלך רכיל' - אני אומר על שם שכל משלחי מדנים ומספרי לשון הרע הולכים בבתי רעיהם לרגל מה יראו רע או מה ישמעו רע לספר בשוק, נקראים הולכי רכיל, הולכי רגילה אשפיימנ"ט בלע"ז [=ריגול].

ומבואר בדברי רש"י שרכילות אינו דווקא שמספר להנפגע מה שעשה לו רעהו, אלא כל ההולך ומספר דברי לשון הרע וגורם מדנים נקרא רכיל. וכן מבואר בדברי הח"ח עצמו בבאר מים חיים (כלל א אות ד לגבי יישוב דעת הראב"ד) שרש"י בחומש כלל הרוכל והמספר לשון הרע ביחד במלת רוכל, ורכילות אינה דווקא למי שדיבר עליו [וכתב הח"ח דזה שלא כמו שפירש הרמב"ם, ובאמת גם הרמב"ם לא מצינו שפירש כן רק הכס"מ והסמ"ג, אמנם כאמור נראה שהראב"ד הבין כן בדעת הרמב"ם ולכן נחלק עליו].

אמנם "לשון הרע" הוא דבר שונה במהותו, ויסוד ההבדל הוא שרכילות הוא עבירה שבין אדם לחבירו, אבל לשון הרע הוא חטא הלשון, ואין כל מספר דברים ('רכיל') עובר גם על 'לשון הרע' החמור, אלא כאשר מדבר "דברי גנות", דהיינו שאינו מספר את הדברים כהווייתם בלבד, אלא מפרש מעשיו בדרך בוז וגנאי. [ולגבי דברים שאף העובדות כהווייתם הם גנות יבואר להלן], ולכן כתב שלשון הרע עוון יותר גדול מהולך רכיל, כי מלבד שיש כאן פגיעה באדם שסיפר עליו, שהוא חטא הרכילות, יש ב'אמירת גנות' עוד עוון גדול בפני עצמו של הוצאת דברים בפה באופן של רוע וגנות, וזה הנקרא 'לשון הרע'. [ועיין 'פחד יצחק' להגר"י הוטנר על חג השבועות מאמר ג שהבחין בשני הגדרים בלה"ר].

ונראה שתוספת האיסור החמור זה אינו נלמד מ'לא תלך רכיל', אלא ממקראות נוספים, מדכתיב 'זכור את עשה ה' אלוך למרים', ומדכתיב 'השמר בנגע הצרעת', וכמו שלמד הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצוות) ממה שדרש הספרא (פרשת בחוקות) על פסוק זה. [מובא בפתיחה לחפץ חיים עשין אות א' ובבאמ"ח שם].

וכן יש מ"ד בירושלמי פאה שהלאו של לשון הרע נלמד מהכתוב 'ונשמרת מכל דבר רע' [וכן בבבלי כתובות למדו לחד מ"ד לאו למוציא שם רע מ'ונשמרת מכל דבר רע', וביאר בח"ח שהלאו הוא בכל לשון הרע, אלא שכל מוציא שם רע הוא גם עובר על לשון הרע]. ויבואר להלן. ועכ"פ ממקראות אלו נלמד הגדר המחודש של 'לשון הרע' שמוציא גנות על אדם.

ד. רכיל – הפגיעה בין אדם לחבירו – הזילות והבגידה

והנה כל 'לשון הרע' עובר גם כן על איסור 'רכיל', אף שאין גורם להרע לו בפועל, שהרי אינו מספר לשמעון שראובן עשה לו רע, אלא גנות בעלמא, בכל זאת יש כאן פגיעה 'בין אדם לחבירו', כיון שגורם להוריד ערכו ומעמדו של ראובן בעיני שמעון, והוא פוגע בזכותו של ראובן שיהיה לו מעמד טוב, ואינו רוצה שכולם ידעו כל מה שעושה בסתר.

עוד נראה שחלק העוולה של בין אדם לחבירו שנלמד מ'לא תלך רכיל' יסודו במה שבוגד בחבירו ומטעהו ולכן נקרא 'מרגל', והוא הנהגה בזויה מאד ביחסים ובמידת הנאמנות בין אדם לחבירו ומחריב את העולם, שמראה עצמו כרעהו, ובסתר הוא מספר עליו דברים שמורידים את ערכו, או שאומר עליו דברי גנות ממש. ודוד המלך אמר על זה (תהילים נ, יט) 'פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה. תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי', וכתוב - (שם טו, ג) 'לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו'. ועל זה קונן הנביא בעת החורבן (ירמיה ט, ג) – 'איש מרעהו השמר ועל כל אח אל תבטחו כי כל אח עקוב יעקב וכל רע רכיל יהלך וגו'. חץ שחוט לשונם מרמה דבר, בפיו שלום את רעהו ידבר, ובקרבו ישים ארבו. העל אלה לא אפקד בם נאום ה' אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי'.

ומסעיפי איסור זה הוא גילוי סוד, אמנם יתכן שהוא דרגת חסידות, אבל אם מספר דברי חסרון הוא עצם האיסור של רכיל.

ה. חומר לשון הרע – "מוציא רע"

אמנם העוון היותר גדול שהזכיר הרמב"ם ב'לשון הרע' הוא מכוח מקראות נוספים כאמור, וגדר חומר הדבר יסודו במאמרי חז"ל שהחמירו בעוון זה מאד. ולכל לראש מה שאמרו שנענש בצרעת, ואמרו בגמרא (ערכין טו:) 'אמר ריש לקיש מאי דכתיב זאת תהיה תורת המצורע, זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע'. ומבואר שמה שנענש בצרעת הוא משום שהוא 'מוציא רע', כלומר שמוציאו לפועל על ידי כוח הדיבור ונותן לו תוקף ומציאות שיתפרש הדבר בצד הרע. ובספרי (פרשת תצא פיסקא סה) 'זכור אשר עשה ה' למרים. וכי מה ענין זה לזה נתנו הענין אצלו ללמדך שאין נגעים באים אלא על לשון הרע וכו'.

[והנה בגמרא ערכין טו: שם למדו נגעים לבעל לה"ר ממדרש לשונות דכתיב בתהילים 'אותו אצמית', ותמה הרא"ש (שם על הגליון טז.) דהא מקרא מפורש הוא ממעשה מרים, עיי"ש מה שתיירץ. ולפי"ד יש לומר דוודאי באופן של גנות אין צריך לדרוש דהא מפורש הוא בתורה, אבל בגמרא שם נתחדש דגם באופן של סיפור דברים בעלמא שעובר רק על גדר 'רכיל' גם כן נענש בנגעים.]

עוד מבואר שם בגמרא, וכן מבואר בהרבה מקראות בתהילים על חומר המדבר רע, שאינו מקבל פני שכניה, ושאין לו חלק לעוה"ב, ונמנה יחד עם ג' עבירות חמורות. אולם יתכן שזה דווקא בדרגה של 'בעל לשון הרע' שנכנס ב'כת מספרי לה"ר'.

ונראה שיסודו אינו בגדרי בין אדם לחבירו, כי מצד זה אין סיבה שיהיה יותר חמור ממכה רעהו או הגונב והגוזל והמזיק וכדומה, שחומרת העוון תלוי לפי חומרת הפגיעה. אבל חומרת העוון בלה"ר הוא מדיני בין אדם למקום, שהוא כמקטרג על הנבראים, ומרבה מציאות הרע בעולם. כי כל המתרחש בעולם יתכן לפרשו בהרבה אופנים, ויש דברים שהאדם יכול לדון בלבו כמה צדדים, אבל אסרה תורה להוציא מהפה בדיבור את הפרשנות הרעה, שבכך הוא מגביר כח הרע שבעולם.

ויסוד שני הגדרים בלשון הרע כבר נזכר בדברי רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג' אות רט"ו) שכתב – 'הכותב והמספר לשון הרע שתיים הנה קוראותיו: א. הנזק והבושת אשר יגרום לחבירו. ב. בחירתו לחייב ולהרשיע את חבירו ושמחתו לאידם.' [אלא שלא כתב ששני תוצאות אלו יסודם בשני גדרים לה"ר שונים, ומשני מקראות בתורה 'רכיל' ו'מוציא רע'].

ועיין בבאר מים חיים (כלל ג' אות ז) 'משום זה גופא דהתורה אינה רוצה שישראל אחד יגנה את חברו. והוכיח מלשון השערי תשובה שהבאנו, והביא עוד ממה שכתב בשערי תשובה במאמר רי"ז ואמר שלמה ע"ה (במשלי י"ד) אוילים יליץ חובה, כי יחפש מומי בני אדם ואשמתם ויתן בהם דופי ולא ידבר לעולם בשבח ודבר טוב הנמצא בהם וכו' ואמרו רבותינו כל הפסול פוסל ואינו מדבר בשבח של עולם ודרכו לפסול בני אדם במומו, ובין ישרים רצון, כי דרך הישרים לכסות על כל פשעים ולשבח האדם כי נמצא בו דבר טוב וכו'.

ו. איסור 'לשון הרע' כשאין פגיעה באדם

בחפץ חיים הלכות לה"ר כלל ג' אות ו כתב: 'ודע, דאפילו אם לא בא על ידי הלשון הרע שלו שום רעה להאיש ההוא, כגון, שלא קבלו השומעין את דבריו, וכיוצא בזה, אף על פי כן מכלל לשון הרע לא נפקא, וצריך כפרה. ויותר מזה, דאפילו אם הוא משער לכתחלה, שלא יבוא לנדון שום רעה על ידי דבורו, אף על פי כן אסור לו לספר בגנותו'.

ובבאר מים חיים (אות ו) כתב מקורו מדברי הגמרא (ערכין טז). לא קשיא הא דאהנו מעשיו וכו' אהנו מעשיו אתי נגעים עליה, לא אהנו מעשיו מעיל מכפר, הרי דצריך כפרה.

ויש ללמוד זאת גם ממעשה מרים שנענשה בצרעת בעוון לה"ר, אף שמשה לא הקפיד. ובח"ח פתיחה עשין כתב דעל כן כתבה תורה (במדבר יב, ג), "והאיש משה ענו מאד", לומר שהוא לא הקפיד על כל הדברים האלו. הרי שלא היה שם כלל כל פגיעה בין אדם לחברו, ובכל זאת נענשה.

והדבר צ"ע דהרי לכאורה יסוד איסור לה"ר הוא מאיסורי בין אדם לחברו, שגורם רעה לרעהו, או על ידי קטטה, או על ידי שמוריד ערכו, ובכה"ג שלא אהנו מעשיו אם כן מה איסור יש בדבר.

ובמיוחד יש לתמוה במה שמבואר הרבה בדברי חז"ל שחומרת חטא המרגלים היה 'לשון הרע' כדאיתא במשנה (ערכין טו). 'מצינו שלא נתחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים וגו'', ובגמרא שם 'תניא א"ר אלעזר בן פרטא בוא וראה כמה גדול כח של לשון הרע מנלן ממרגלים ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך המוציא שם רע על חברו על אחת כמה וכמה'.

וכל זה תמוה מאד, מה שייך 'לשון הרע' על עצים ואבנים.

ולפי דברינו מבואר, שהמרגלים שאף שדיברו על עצים ואבנים, החטא הוא עצם הוצאת דברים רעים ולפרש המציאות בצד הרע, ולחפש את הנקודה הרעה בכל דבר ולהדגיש, ומכיון שארץ ישראל היא מתנת ה' יש איסור להוציא דיבור גנות עליה. [וזה גם המשמעות של הלימוד מהכתוב 'ונשמרת מכל דבר רע', שהאיסור הוא ליצור מציאות של רע, בדומה למי שבא לידי טומאה בלילה וכו'].

ועיין בספר 'שמירת הלשון' (ח"א - שער הזכירה - פרק ב) שמביא דברי הזוה"ק פרשת פקודי על ידי לה"ר האדם מעורר קטגוריא על ישראל ונותן כח לשטן לקטרג. ובהמשך הביא דברי חז"ל שישעיה הנביא נענש משום שאמר דילטוריא על ישראל. וביבמות מט: מבואר שמת ע"י מנשה במיתה משונה מחמת עוון זה.

וראה שם עוד (ח"ב - פרק טז) שמבאר בזה לשון הגמרא לישנא תליתאי קטיל תליתאי, האומרו והמקבלו והנאמר עליו. וכתב 'ופשוטו הוא, מפני שעורר בזה את המקטרג הגדול על כלל ישראל'.

[ובבאמ"ח (אות ו) הביא קושיית הגאון ר' ישעיה פיק בבאורו על השאלות אמאי נענשה מרים בצרעת הרי לא היתה קטטה על-ידה וכו' לא אהנו מעשיו הרי המעיל מכפר, עיי"ש מה שתירץ. ועפ"י ד"ל שמה שכתב רש"י דאהנו מעשיו היינו קטטה הוא רק דוגמא, אבל יש עוד אהנו מעשיו אפילו במקום שאין פגיעה בין אדם לחברו, אלא שעורר קטרוג בדבריו, ואז אתי נגעים, אבל חטא יש אפילו אם נסתם פי המקטרג מאיזה טעם, ולא אהנו מעשיו, ואז צריך כפרה].

ומעשה זה נובע ממידות שפלות, שהרי אין לו בזה שום הנאה, וכמו שאמרו בגמרא שם (ערכין טו, ב) – 'ואמר ריש לקיש מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון, לעתיד לבא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש ואומרות ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך, אומר להם וכי מה יתרון לבעל הלשון'.

אלא שחיתות נפשית והוא מיסודות קדושת ישראל להיות בעל מידות טובות ולדון לכף זכות, ועל כל פנים לא להיות מושחת וליהנות ממצאות חסרונות ולראות בכל דבר את הרע. ומי שלקוי בשחיתות נפשית זו של 'הוצאת רע', הוא מסלק את השכינה בבחינת אתה 'לא יגורך רע'.

ואכן מצינו בזה כמה פסוקים ומאמרי חז"ל על סילוק השכינה, והוא מכתות שאין מקבלים פני שכינה (סוטה מב.). וזה גופא העניין של 'צרעת', שהוא בחינת מנודה למקום כמו שכתוב במרים 'ואביה ירוק ירק בפניה', וזה דינו של המצורע שהוא מסולק ממחנה ישראל. וכן לפי המ"ד שנלמד מ'ונשמרת מכל דבר רע' הרי האיסור שם משום שה' מתהלך במחנה ישראל, ועל ידי שיש ערוות דבר הוא שב מאחריהם. [ויש הרבה להאריך בזה ואכ"מ].

ונראה דאין אלו דברי אגדה ודרוש מוסרי, אלא זה גדר האיסור המחודש ד'לשון הרע' של קביעת 'גנות', שהוא יותר חמור מלה"ר דבין אדם לחבירו שנלמד מ'רכיל'.

ונכלל בזה גם אם אינו מספר סיפור שאינו ידוע, אלא מגנה את האדם, ואומר דעתו על סיפור או על אישיות האדם, שכמה גרוע הוא, וכמה שפל המעשה, או ששולל מעלותיו שאינו חכם וכדומה, והאריך בזה החפץ חיים בהלכות לשון הרע כלל ה'.

ונלמד חומרת הדבר ממעשה מרים שלא חידשה סיפור לאהרן, אלא דיברה והביעה את דעתה על משה הרק במשה דיבר ה' הלא גם בנו, ונענשה בצרעת. וכבר הבאנו מה שכתב הח"ח שמרע"ה לא הקפיד על כל הדברים האלו. הרי שלא היה שם כלל חלק הרכיל, והיה רק לה"ר.

ומענפי איסור זה בדרגת ההידור והחסידות הוא שלא להוציא מפיו בשורות רעות כמו שהאריכו בגמרא בריש מסכת פסחים (ג): ולמדוה מן הכתוב 'ומוציא דיבה הוא כסיל'.

ז. גדר "לשון הרע" תלוי בכוונת האומר

ומהבחינה זו נובע הקושי הרב בהלכות לשון הרע, וכפי שהאריך החפץ חיים שכל האופנים המותרים מורכב מהרבה תנאים ופרטים, כי כדי שיהיה הדבר מותר, צריך שיהיה נקי משני הגדרים שלא יהיה בו גם גדר 'דיבור מזיק בין אדם לחברו' שהוא עניין 'לא תלך רכיל'. גם גדר 'לשון הרע' דהיינו 'פרשנות גנות' שהוא מביא רע לעולם.

והנה ביארנו שאם מדבר להדיא דברי גנות ובזו עובר על 'לשון הרע', אולם אם מספר מעשים כהווייתם, אלא שעל ידי זה יורד ערכו של האדם בעיני השומע, בזה עובר על 'הולך רכיל'. אמנם האם עובר בזה על איסור 'לשון הרע' זה תלוי בכוונת המספר, שאם כוונתו לגנות ולהתכבד בקלונו עובר על 'לשון הרע' אפילו שרק סיפר עובדה, אבל הכוונה מגדירה זאת כסיפור גנות. אבל אם מספר זאת עבור כוונה אחרת אין זה 'לשון הרע', כי גדר לשון הרע הוא דווקא כשמטרתו קביעת הגנות.

והנה מצינו היתר לספר לשון הרע 'לתועלת', וכפי שהרחיב בחפץ חיים בפרטי הדינים בכלל י', והעניין כולו צריך ביאור היכן מצינו להתיר איסורי תורה מחמת תועלת, ועיין שם בחפץ חיים שהתיר אפילו תועלת רחוקה ומסופקת, ולא נמצא היתר כזה בשום איסור

¹ . ובעומק הנפש נובע ממה שמרגיש חולשה ופחיתות בעצמו, וסבור שעל ידי שימצא חסרונות בכל האנשים ירגיש עצמו יותר נחשב. ומכוון להגדיל עצמו על ידי פחיתות ערך כל הסובבים אותו. ויתכן שזו ההשוואה לנחש, שעל ידי שמכיש והורג סבור שהוא גבור וחשוב על הכל.

תורה, וכגון אונאת דברים ושקר וליצנות והלבנת פנים וכדומה, היעלה על הדעת להתיר לתועלת, ואמרו מוטב יפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו.

אמנם יסוד ההיתר הוא מכיון שהדיבור תלוי בכוונה, וכאשר מתכוון לתועלת אין כאן גדר 'לשון הרע' כלל, כי גדר לה"ר הוא קביעת גנות, ולכן מתנאי ההיתר הוא שלא יוסיף כלום ולא יתן נופך ופירוש לדברים, [וכן אסר בח"ח לקבוע הגדרות על מידות האדם ותכונותיו שהרי זה אינו עובדה אלא פרשנות וזה כבר נחשב לשון הרע]. ואופי לשון הרע הוא מה שהאדם נהנה לדבר גנות על אחרים, אבל אם הוא לצורך אין זה בגדר זה.

ומה שאין כאן איסור 'רכיל' מצד בין אדם לחברו, מאחר שכל האיסור הוא שלא להוריד ערכו אצל חבריו ולא לבגוד בשמירת סודו, אולם מצד אהבת הריע השני השומע צריך לדאוג גם לטובתו ונצרך להודיעו האמת שלא יפול לשותפות עם אדם שאינו ראוי וכדומה, ומאחר שהדבר הוא אמת, זה יותר שקול ממה שירד ערכו אצל הזולת. ולפי זה אם יש נזק אחר, כגון שגורם למחלוקת יתכן שאסור, ורק כשאין תועלת אסור להודיע דבר של חסרון.

ח. גדר ההיתר 'באפי תלתא' ו'באפי מרה'

ובזה יבואר עניין ההיתר של 'באפי תלתא', דאיתא בערכין שם (וכן בב"ב לט:): דכל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית ביה משום לישנא בישא. ונאמרו בזה כמה פירושים בראשונים, ועיין בבאמ"ח שהביא דעת התוס' בב"ב ובערכין שהשוו זאת למה שאמרו שם שמותר לומר גם כן כל דבר שנאמר 'באפי מרה'. שכיון שאומר באפי תלתא הרי זה כאומר בפניו. וכתבו התוס' שדברי קינטור בוודאי אסור. ועדיין צ"ב, דאם בפני אחד ושניים אסור משום שיכול להשתמע בדבריו גנות, איך מותר באפי תלתא.

ונראה לבאר על פי האמור שזה באופן שמספר דברים כהוייתם, אלא שהדברים עצמם עלולים להפחית בערכו של מי שנאמר עליו, ובזה אמרו, שהאופן של 'באפי תלתא' יש בו סברא לקולא בשני החלקים, שעניין ריגול אין כאן, כיון שאינו בוגד בסתר, וגם על ידי שאומר ברבים ניכר שכוונתו לתועלת ולא לבזותו ולגנותו, ואין כאן 'מוציא רע'.

ונהנה רוב דברי הח"ח בעניין זה (כלל ב' וכלל י') מיוסדים על דברי רבינו יונה שהובאו בשיטה מקובצת (בבא בתרא שם) ותחילה כתב ר"י כדברי התוס' הנ"ל שזה דווקא בדבר שיש לשמוע בו שני פנים - 'וכיון דאתאמרא באפי תלתא כו' אין כוונת זה שאמרה לגנותו'. ועוד כתב 'דמיירי בדברים שמותר לאומרם אם הם אמת כגון מי שקבל על חברו בעבירה שעושה חברו וכו', ובכל זאת מצריך רבינו יונה 'אפי תלתא', 'דאילו בפני אחד או שנים אמר הדבר מיחזי דמשום לישנא בישא קאמר לפי שהוא רוצה ליתן פגם לחברו, ונהנה לספר לשון הרע'.

ומלשוננו אין משמע כדברי הח"ח שצ"י כך ייזהר בלשונו, אלא שה'אפי תלתא' מגדיר את הכוונה שאין זה במטרת גנות, אלא לספר את המציאות.

ועוד כתב - "ועוד מטעם אחר איכא משום לישנא בישא כשאומר בפני אחד או שנים דמחזי שהוא מתכוון שלא יגיעו הדברים לאזניו ורוצה להחניפו ולגנוב דעתו ובסתר הוא מגנהו, ונראה כנהנה בסיפור לשון הרע".

נראה שבטעם זה הוא מבאר שאין כאן חלק ה'רכיל' בין אדם לחברו, כיון שאינו עושה זאת בסתר.

וזה גם כוונת המהר"ל בנתיב הלשון פרק ז, שכתב שבאפי תלתא ובפניו אין זה גדר לה"ר, ובח"ח הקשה הרבה על דבריו, אמנם כוונתו באופן שאין כאן גנות וקינטור, ואז האיסור הוא רק מצד ריגול וזה דווקא בסתר. (ועיין ב'פחד יצחק' חג השבועות מאמר ג, שהאריך בזה, ותמצית דבריו הם כאמור).